

Kielipöytä - 7.1.1991

MITEN IHMISET ALKOIVAT PUHUA

Paasikivi tavallaan leimasi suomalaiset sinisilmiksi. Hämäläisenä hän ehkä otti tosissaan sen, mitä maakuntalaulu opettaa hämäläisten ulkonäöstä. Hämeessä ja lännempänä onkin varmasti vielä paljon kyliä, joiden kaikki asukkaat ovat sini- tai harmaasilmisiä. Toisaalta on ruskeasilmäisten keskittymiä esimerkiksi Pohjois-Karjalassa.

Kouluajoilta muistan toisenkin runon, missä leimataan sinisellä värillä: Uno Kallaan Lapin-laulussa käsketään pystypäisenä pysyä, tunnon tulta polttavamin, silmin jäämeren-sinisin.

Ainakin yhden ruskeasilmäisenkin on rounoutemme ikuistanut: *Och många kerigare såg sig blind på de bruna ögonens glans* maalaili J. L. Runeberg Lotta Svardin nuoruuden ajoista. Runon esikuvana oli tietävästi muuan pietarsaarelainen kansan-nainen. Tuskinpa Runeberg tällä värivälinnalla sellaista uskotteli, mikä ei olisi voinut olla totta. Enemmän arveluttaa Cajanderin suomennos, sillä siinä Lotan silmistä on tehty mustat.

Eläköön vapaus, niin runollinen kuin proosallinen. Mutta joka puhuu sinisilmäisyydestä, varautukoon siihen, ettei kuuluja täsmällisesti ymmärrä. Ehkä niin on joskus tarkoituskin.

Mauri Komi

Tähän sotaan ei marssittu kuwaitilaisen ruskeiden silmien vuoksi. Takana vaikuttivat Yhdysvaltain intressit ja öljy, sanoo kirjailija Veijo Meri Persianlahden sodas-ta.

Iltalehri 25.1.1991

Ettei kyseessä on nimenomaan sinisilmäisen kansan oma kompleksi, siitä olen melko varma. Vanhastaan ruskeasilmäisten kansojen kielissä, esim. Välimeren rannoilla, en ole mitään sellaista värisymboliikkaa todennut, että herkkäuskoista sanottaisiin sinisilmäiseksi.

Slaavit ovat myös alun perin vaaleita sinisilmisiä, kuten kuulin eräältä sen näköiseltä sloveenilta, joka tuntuu puhuvan aiheesta mielellään. Hänen maassaan ruskeasilmit ovat tosin jo enemmistönä. Samoin slaavien alueen toisella laidalla Venäjällä ruskea väri on näytävästi silmisissä. Ilmankos venäjän kielessäkään ei ole sinisilmäisyyden symboliikkaa. *Singlaxij* eli *gohlobogaxij* on se, jolla on silmissä siniset eli taivaanväriset irtitset, siinä kaikki.

Jollekulle tulee ehkä mieleen sananlasku: raaputa venäläistä, löydät tatarin. Sanonnan alkuperästä ei ole varmaa tietoa. Ainakin Napoleonin Venäjän-retken ajoista alkaen se on tunnettu ranskassa, sitremin muissakin kielissä. Mutta meidän suomalaisten on hyvä muistaa, että tuossa sananlaskussa voisi olla tatarin paikalla suomalainen.

Tämän selitykseksi täytyy kertoa, mitä luin ranskalaisesta lehdestä. Siinä kerrottiin Ukrainasta ja sen useinkin alisterusta asemasta Venäjään nähden. Artikkelin aiheutti myöhemmin yleisönosastoon mielenilmaus. Siinä ukrainalaisperäinen ranskalainen kiitti ja jatkoi, että venäläiset ovat todella aina sortaneet Ukrainaa. Syn-tilistan päättökseksi kirjoittaja lisäsi, etteivät venäläiset ole edes puhtaata slaaveja, heissä kun on liikaa *sang finnois*, suomalaista verta. Tähän on taas heti todettava, että ison Laroussen sanakirjan mukaan *finnois* tarkoittaa paitsi suomalaisia myös kaikkia vanhan Venäjän luoteisosien suomensukuisten kielten puhujia. Siinä on kolttia ja samojejeja sekä muita tummasilmisiä.

En tunne tilastoja maanmiesten silmien väreistä, mutta helsinkiläisiä katseltuani arvelen, että ruskeasilmisiä on noin joka setsemäs. Tässä kaupungissa kompleksimainen me ja nuo -jaottelu värin mukaan ei tunnu luontevalta. Eikä tietenkään ole luonteva sekään ajatus, että sininen väri kuuluu vain vauvoille.

Jokaisella ihmisellä on syntyessään ainutlaatuiset mahdollisuudet kehittyä maantieteisesti, paitsi geneettisesti syvä ihmiseksi, myös kaikista muista, sukuisistaankin poikkeavaksi yksilöksi, jona naiseksi tai miehiksi.

Lapsella on geneettinen kyky oppia kieltä, ja somaattisen kehityksensä tietäjä varhaisessa vaiheessa se oppii puhe- ja kielen juuri sitä kieltä, mitä se kuulee mitä sille puhutaan. Synynnänän kyöppia kieltä on ominainen vain ihmisen ja sitä Noam Chomskyllä on erikois-teoria.

Tätä alkamme tunnetuinta kieliteorijää haastateltiin taannoin (Scientific American, 1990, Profile), ja hän kertoi kiusaantuneensa, kun ihmiset kysyivät ”Pitääkö Tätä uskoa?” — ”Eihän ketä pidä uskoa”, hän sanoo vastanneen. Hän on moneen kertaan esittänyt oletuksen, että evoluution tuloksena ihmisavoihin on kehittynyt erityinen keski-kieli. Miten evoluutio on synnyttänyt kielikeskuksen ja ihminen ryhtyy puhumaan, näyttää jääneen häneltä se tämättä.

On hyvä, ettei Chomsky vaadi usmaan ajatuksiinsa, sillä vaikka puhumme (ja ymmärtämistä) varten on tapahtunut rakenteiden (anatomian) ja elinten (ajonkin) käyrön ja tehtävien muutok-näiden täytyä johtua ihmisten elämän-pojen ja käyttäytymisen muuttumise-tilkä päinvastoin.

Miksi kielen käyttö on ja on ollut t-teen, on selvä, mutta on kysyttävä, mi-keskenään toimeen tulevien ihmisi-yhreydenpito onnistui aikaisemmin, t-sin kuin miljoonien vuosien takais”lähisukulaisitamme”, simpanssei gorilloilta ja orangeilta.

Apinat pitävät yhteyttä keskenä

paitsi liikkein, elein ja ilmein, myös ään-
telemällä. Selitystä näyttää kaipaavan
ennen kaikkea ihmisten pitäytyminen pu-
heiden käyttöön hallitsevana ilmaisukei-
tona.

Kielellinen yhteydenpito, jota lingvis-
tit tukivat, on kuitenkin liian usein
kultattu kommunikaatioksi tai puheakti-
ksi, ja filosofeja kiinnosti pitkään symbo-
lifunktio ikään kuin "kielen" perustana.
Samalla on jatkuvasti analysoitu kielellisiä
ilmaisuja yksinomaan ihmisille ominaisi-
na. Viime aikoihin asti on mehiläisten
tanssikielen kielellisyys (heikoin perus-
tein) kiistetty.

Aivan toisesta näkemyksestä on läh-
dettävä sanakielten syntyä pohdittaessa,
sillä ihmisten esi-isät aloittivat ilmeisesti
yhteydenpidon lauma-asteella. Lauman
käyttäytyminen on yhtenäistä, ja tämän
yhtenäisyyden edellytyksenä on kiistatta
jonkinlainen keskinäinen yhteisymmärrys.

Jos paleontologiisiin tutkimuksiin pe-
rustuvat arviot ihmisen ääntöväylän ke-
hityksen alkuaikoihista pitävät paik-
kansa, on hyvin ajateltavissa, että kauan
aikaa tyydyttiin huutamaan ja kirkkumaan
ja varmaan tilanteen mukaan sävyjä vaih-
telemaan. Vasta tämän jälkeen, erilaisia
ääntämistapoja kokeiltiin ja ääntöelimää
harjoiteltaessa, syntyivät sanat.

Ratkaisevaa ehkä oli, ettei pystyasen-
non omaksumat ihmiset enää elänyt met-
sästä, jonne ihmisapinat jäivät, vaan ma-
talakasvuoisemmassa maastossa alttiina
monille uhkatilanteille. Niiden torjumi-
seksi tarvittiin nyt yhteydenpitoa kuulo-
etäisyydeltä ja siihen perustuvaa neuvo-
kasta yhteistoimintaa. Enää eivät yksilön
voima, nopeus ja nokkeluus riittäneet
jälkikasvun varmistamiseksi. Miesten oli
tingittävä vapaudestaan ja huolehdittava
naisista ja lapsista. Lisäksi äänen käyttöön
liittyi uusia vääroja ja nekin torjuttiin
yhteistyöllä.

Elintapojen ja ympäristön muutos se-
littää mielestäni ihmisille ominaisen yh-
teistoiminnan ja neuvokkuuden kehityk-
sen, sillä uusissa oloissa oli pakko oppia
käyttämään monipuolisesti käsiä, turvau-
tuman sanoihin ja puheseen sekä pitä-
mään yhtä. Näin syntyi jatkuvan valituu-
misen tuloksena uusi laji.

Uuden lajin syntymiseen liittyy sään-
nöllisesti sekä rakenteiden muutoksia että
uutta käyttäytymistä, ja näinhän kävi
ihmisten alkaessa puhua ja turvautuessa
toisiinsa.

Valiutuminen on nähtävä kaksivaihei-
sena (Ernst Mayr). Sukupolvi on täynnä
kehityksen ituja, sillä jokainen yksilö on
geneettisesti erilainen ja kehittyi yksilönä
(somaattisesti). Seuraava sukupolvi ei ole
pelkästään sattumanvaraisesti erilainen
kuin edellinen, vaan sukua jatkaneista
naisista ja miehistä ovat rikastuttaneet
jälkeläistöä nimenomaan sekä geneettises-
ti että (juuri vallitsevissa oloissa) elämän-
taidoiltaan parhaiten onnistuvat heimo-
laiset — eli uusi sukupolvi on tetyllä
tavalla "kehittyneempi". On tapahtunut
geenien uusjako. Valinnan jatkuessa
tuhansien sukupolvien ajan samanlaisin
painotuksin syntyi lajominäisyyksiä,
kuten kielellisyys. Näin tapahtui sanakie-
len tarpeellisuutensa vuoksi yleistyttyä.

Kun ääntöelimet olivat kehittyneet,
niin että puhuminen kävi päänsä, suur-
immat muutokset olivat koskeneet lihäs-
ten hermotusta, aivojen parempaa veren-
saantia ja parempia hermoyhteyksiä puhe-
elimiin sekä tajunnan ja muistin kehitystä,
siis "henkistä" kehitystä. Kielellisten
ilmausjien lisääntyminen kasvatti havain-
noimista ja ajattelua.

Puhe oli alkuun lyhyttä ja hidasta,
koska jokainen äänne ja äänneyhdytymä
vaati sijansa tajunnasta, ja tarvittiin
tuhansia sukupolvia, ennen kuin suuri osa
aivoyöstä muuttui tajunnan ohitteen
siten, että kokonaisia sanoja ja lauseita
tuotettiin suurempia hermoratoja pitkin,
niin kuin soittaja pystyy soittamaan juuri
mieleensä juolahranecen sävellyksen.
Fysiologit puhuvat N. Bernsteinin
alkaan (1967) synergiosta.

Ainekseksi kieli sai ensinnäkin vaivat-
tomasti (ilman luovaa panosta) kuullaista
äänistä. Äänähälyksiä ja luonnon ääniä
tai itse aiheutettuja ääniä matkittiin ja,
olipa tarkoitus tai ei, toinen ymmärsi
toista. Vaikka tällaisia sanojen ituja
toistettiinkin, ne säilyttivät tilannekoh-
taisuutensa, contemporality (Roy Harris),
ja se kuului yhä vieläkin kielen luontee-
seen.

Toinen sarja sana-alkioita liittyy elei-
siin, ilmeisiin ja liikkeisiin, sillä kun niiden
yhteydessä ääneltiin, hengitettiin sisään-
pään tai ulos, puhe-elimet pyrkivät omalla
tavallaan vahvistamaan ilmaisuja. Tässä
voidaan vedota kommunikaatioteoreetik-
kojen termiin redundanssi. Jos nimittäin
tarkoituksena on saada ymmärtämään,
käytetään monia keinoja. Dektiivisiä sanoja
on aina pidetty hyvin alkuperäisinä, ja
eleet kuuluvat niihin luonnostaan
("tämä", "tuo"). Murta on hyvin uskot-
tavaa, että alkuun eleisiin, ilmeisiin tai

Osmo Mäkeläin

liikkeisiin liittyviä sanoja on paljon.
Esimerkiksi eleisiin kuuluvia sanoja
voinut säilyä tunnetuissa kielissä var-
vanhoilta kielikausilta (Alexander Jöhs-
nesson). Näihin sanoihin voisi kuulua z
(vrt. *laaja, laakea*), sillä synestesia kann-
taa ottaa huomioon, ja on helppo kuvit-
tassa yhteydessä käytettyjä kahden käd
eleitä. Tällaiset seikat ansaitsevat tut-
mista sitä mukaa kuin lingvistikit alka-
vat tutustua vielä puhuttaviin kielisiin.

Pystyykö eläin oppimaan kieltä? Kysymys
on askarruttanut ihmiskuntaa vuosituhän-
sia, niin Platonin ja Descartesin kuin nyky-
ajan tiedemiehiä ja ajattelijoitakin.

Kieliä käyttävät apinat eivät ole pelkästään
horjuttaneet uskoamme kielen — ja samal-
la ihmisen — ainutlaatuisuuteen. Ne ovat
panneet meidät vakavasti kysymään, mitä
"kieli" loppujen lopuksi on. Nämä kokeet
ovat herättäneet kysymyksen, mitä apinat
tekevät viestittäessään opettajiansa kanssa.
Käytävätkö ne todellakin kieltä vai tulkit-
sevatko ne vain kokeiden suorittajien tie-
dostamattaan antamia ei-kielellisiä sig-
naaleja? Ovatko apinat sanalla sanoen
oppineet kieltä vai ko vain sirkustemppejia?

Kymmenvuotias Koko on ensimmäisenä
gorillana maailmassa oppinut ihmisen
käyttämän kielen. Koolle on vuoden
vanhasta lähtien opetettu kuurojen viitto-
makieltä, ja nykyään se hallitsee jo yli 600
sanaa. Tohtori Francine Patterson on
osoittanut vuosikausien uustruksen tulok-

sena, että Kokolla on samanlainen huu-
rintaju kuin lapsella, että se osaa rakas
ja valehdella, tehdä kysymyksiä, keskust
la menneistä ja tulevista tapahtumista
ihmisten ja gorillojen eroista, jopa kuo
masta.

Cathyn ja Kokon sananvaihdossa tu
ilmi yksi projektimme tärkeimmistä o
tuksista: juuri tuimmillaan Koko tod
la kunnostautuu. Kalkkien näiden yhd
sän vuoden aikana Koko on intoutu
käyttämään kieltä kaikkein luovimmin
menomaan kieläytyessään sisukkaasti ä
tumasta yksitoikkoiseen rutiniin. Juuri
miten Koko soveltaa kieltä kärsimät
myytensä ja muiden tunteidensa ilmai
miseen, antaa selvimmin osoituksen si
että se ymmärtää käyttämänsä kieltä.

Francine Patterson & Eugene Lind
KOKO — puhuva gorilla. Otava 1987.